

DE NIEUWE POORTWACHTERS VAN DE WAARHEID

door Massimiliano SIMONS (Gent)

1. INTRODUCTIE

Het is 2016. ‘*Post-truth*’ wordt tot het *Oxford Dictionaries*’ woord van het jaar uitgeroepen. We leven volgens velen in tijden waarin mensen niet meer om waarheid zouden geven en vlijtig ‘nepnieuws’ en ‘alternatieve feiten’ verspreiden via sociale media. Commentatoren zijn verbouwe-reerd over hoe mensen zo naïef kunnen zijn om voor de brexit te stemmen op basis van cijfers die ze op een autobus lezen en hoe een clown als Donald Trump president kan worden. Wat heeft ervoor gezorgd dat deze teloorgang van objectiviteit en verloedering van feiten kon plaatsvinden? Volgens velen kunnen we enkel via *fact checking* en een op feiten gebaseerde politiek deze morele verloedering tegengaan.

Waar heb ik dit beklag over morele verloedering eerder gehoord? Laten we terugkeren naar 1842. In Keulen wordt de *Rheinische Zeitung* opgericht. In deze krant zal een ambitieuze, jonge journalist datzelfde jaar een bijdrage schrijven over de problematiek rond houtdieven die het Rijnland teistert. De lokale politiek is bekommerd om de stijgende

Massimiliano SIMONS (1992) is postdoctoraal onderzoeker aan het departement van filosofie en moraalwetenschappen aan de UGent. Zijn werk beslaat voornamelijk de techniek- en wetenschapsfilosofie, met name over hedendaagse technowetenschappen. Recente publicaties: “The Diversity of Engineering in Synthetic Biology”, *Nanoethics* 14 (2020), doi: 10.1007/s11569-019-00348-1; “Bruno Latour and the Secularization of Science”, *Perspectives on Science* 27 (2019): 925-54, doi: 10.1162/posc_a_00330.

klachten over de lokale bevolking, die het sprokkelhout uit de lokale bossen rooft. Hoe is het zo ver kunnen komen? Wat heeft ervoor gezorgd dat de lokale bevolking zo moreel gedegenereerd is dat ze aan het stelen gaat? De jonge journalist heeft een verklaring. Het gaat in feite om een conflict tussen een oud gewoonterecht, dat houtsprokkelen gedooft, en het nieuwe positieve recht, dat dit soort houtdiefstal verbiedt. De laatste jaren is men het positief recht strenger gaan afdwingen omdat hout in economische waarde is gestegen. Er wordt niet méér hout gestolen. De sociale en economische situatie is slechts veranderd. Het gaat niet om een morele verloedering die het land plots teistert, maar om een socio-economische transformatie. Aldus de jonge journalist, Karl Marx.

De centrale claim van dit artikel is dat een vergelijkbaar perspectief op post-waarheid nodig is. Om de heisa rond nepnieuws en alternatieve feiten te begrijpen moeten we ons niet blindstaren op de morele verloedering van de bevolking of de politici. Het is misleidend het probleem te diagnosticeren als een gebrek aan *fact checking*, als een toename van *bullshit* of een nefaste invloed van postmodern relativisme. Tegelijkertijd is het ook geen kwestie van zuiver technologisch of economisch determinisme. Belangrijker is de huidige transformatie van de poortwachters (*gatekeepers*) van de waarheid. Een ‘poortwachter’ verwijst hier naar de instantie die de toegang tot kennis en waarheid beheert. Voor de hand liggende voorbeelden zijn wetenschap en journalistiek. Individuen hebben geen natuurlijke toegang tot alle kennis, maar poortwachters maken deze verbinding mogelijk door communicatie en publicatie. Dat is altijd een selectieproces: sommige dingen worden verteld, andere verzwegen. Post-waarheid draait om een discussie over de poortwachters van onze tijd.

Dit artikel bestaat uit twee delen. Allereerst is er een kritisch deel, waarin dominante analyses van postwaarheid en nepnieuws worden besproken (sectie 2). Post-waarheid gaat noch om een verschuivende oorsprong (2.1) noch om een verschuivende evaluatiestrategie van (politieke) claims (2.2). De oorzaak is wel te vinden in een verlies van vertrouwen in en macht van klassieke instituties, zoals wetenschap en journalistiek (2.3). Maar dat is geen gevolg van het postmodernisme, zoals vaak beweerd wordt (2.4). In sectie 3 wordt een alternatief uitgewerkt. In plaats van

een individualiserend perspectief dat gefocust blijft op verloederende standaarden van kennis en integriteit, benadrukt het alternatief de rol van politieke en socio-economische verschuivingen via het concept van poortwachters. Door een aantal maatschappelijke verschuivingen is een anti-institutionele logica, die al aan het werk was in marginale verschijnselen, ingezet via een reeks nieuwe technologische ontwikkelingen en politieke en economische allianties.

2. POSTWAARHEID EN NEPNIEUWS

Ondanks het feit dat termen zoals ‘post-waarheid’ en ‘nepnieuws’ van recente datum zijn, of althans recent populair zijn geworden, bestaan er reeds talloze analyses van. Vaak tracht men te beginnen met een strakke definitie van deze begrippen. Post-waarheid wordt bijvoorbeeld gedefinieerd als de situatie waarin “niet alleen de waarheid [van een stelling] wordt aangevochten, maar [waarheid] wordt aangevochten als een mechanisme om politieke overheersing te bekrachtigen”.¹ Nepnieuws verwijst dan weer naar “beweringen die ontworpen zijn om misleidend te zijn”.² Veel werk wordt vervolgens gestoken in het oplossen van allerlei conceptuele problemen: staat de leugen hier centraal of gaat het eerder om misleiding of *bullshit*?³ Hoe onderscheid je nepnieuws van roddels, geruchten, *urban legends* of hoaxes? Is bovendien nieuws niet per definitie ‘nep’, aangezien het altijd een vertekende selectie is van misdaden en ongevallen?

Deze termen worden bovendien geplaagd door een inherent normatieve lading: wat wordt weggezet als nepnieuws of post-waarheid is per definitie slecht en problematisch. Net zoals ‘pseudowetenschapper’, ‘complottheoreticus’ of ‘irrationeel’, zal niemand deze labels aan zichzelf toeschrijven. Praktische problemen verdrinken hierdoor in een spel van semantische geschillen waarvan enkel filosofen wakker liggen. Sommigen

¹ Lee McIntyre, *Post-Truth* (Cambridge, MA: MIT Press, 2018), xiv (eigen vertaling).

² Axel Gelfert, “Fake News: A Definition”, *Informal Logic* 38 (2018): 84-117 (p. 113) (eigen vertaling).

³ Jennifer Saul, *Lying, Misleading, and What is Said* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2012); Harry Frankfurt, *Bullshit: Een traktaat* (Amsterdam: Arbeiderspers, 2006).

opperen dan ook de “reële mogelijkheid dat ‘nepnieuws’ en ‘post-waarheid’ niets betekenen”.⁴ Een interessantere piste is te kijken naar wat er praktisch op het spel staat bij deze discussies. Schematisch gesteld, bestaan er drie clusters van analyses.

2.1. *Een verschuivende oorsprong van claims*

Allereerst wordt post-waarheid in verband gebracht met de *verschuivende oorsprong* van (politieke) claims. Post-waarheid heeft dus te maken met het feit dat mensen slechts geloven in feiten waar ze zich goed bij voelen of dat politici claims maken op basis van verbeelding en fictie, in plaats van feiten.⁵

De vraag is hier of dit werkelijk een nieuw fenomeen is en niet iets waarop psychologen ons al decennia wijzen, namelijk dat we geneigd zijn vooral feiten te aanvaarden die bevestigen wat we al geloven (*confirmation bias*) of die overeenkomen met de wensen van onze omgeving (*desirability bias*). Ook is het niet meteen duidelijk hoe een weerlegging van statistieken op basis van het ‘onderbuikgevoel’ significant verschilt van bestaande academische discussies, zoals het recente debat tussen Steven Pinker en Jason Hickel over de vraag of er vandaag de dag minder armoede is.⁶ Ook hier worden statistieken vakkundig genegeerd of gemasseerd op basis van een onderbuikgevoel over hoe de menselijke geschiedenis in elkaar zit. Is dat ook post-waarheid?

2.2. *Een verschuivende evaluatie van claims*

Een tweede cluster focust dan weer op de *evaluatie van claims*. Regelrechte leugens of zogenaamde *bullshit* worden geaccepteerd in politieke fora, terwijl deze vroeger het einde van een carrière impliceerden. Een

⁴ Joshua Habgood-Coote, “Stop Talking about Fake News!”, *Inquiry* 62 (2018): 1-33 (p. 4) (eigen vertaling).

⁵ Een goed voorbeeld is McIntyre, *Post-Truth*.

⁶ Steven Pinker, *Enlightenment Now* (New York: Viking, 2018); Jason Hickel, “Bill Gates Says Poverty is Decreasing: He Couldn’t be More Wrong”, *The Guardian* (29 January 2019), <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jan/29/bill-gates-davos-global-poverty-infographic-neoliberal>.

populaire verwijzing is hier die naar Harry Frankfurt's essay uit 1986, *On Bullshit*. In tegenstelling tot de leugenaar staat de *bullshitter*

niet aan de kant van wat waar is, noch van wat onwaar is. Zijn aandacht gaat volstrekt niet uit naar de feiten, zoals bij de eerlijke man en bij de leugenaar, behalve voor zover ze relevant kunnen zijn om ongestraft te zeggen wat hij zegt. Het kan hem niet schelen of de dingen die hij zegt de werkelijkheid correct beschrijven. Hij kiest ze uit, of verzint ze, zoals ze hem zelf het best uitkomen.⁷

Voorals de uitspraken van Trump worden gezien als voorbeelden van *bullshit*, aangezien hij vaak direct waarneembare feiten tegenspreekt. Post-waarheid wordt dan getypeerd als de situatie waarin *bullshit* de sociale norm wordt (zie ook de bijdrage van Simon Truwant).⁸ Myriam Revault d'Allonnes definieert op gelijkaardige wijze post-waarheid als "het vervagen van grenzen tussen waar en onwaar, eerlijkheid en oneerlijkheid, fictie en non-fictie".⁹

Ook hier duiken echter snel problemen op. Allereerst lijkt *bullshit* iets dat altijd al aanwezig was in de politiek. Wanneer een partij zich voorstelt als 'een partij van het volk', dan is dat in feite *bullshit*. De stelling kan waar zijn, maar kan het ook niet zijn; het is simpelweg niet duidelijk of ze ook maar op feiten gebaseerd is, laat staan hoe ze te controleren valt. Tegelijkertijd dreigt deze diagnose zaken te verdoezelen, zoals dat mensen blijven geven om feiten, tenminste als die in hun eigen kraam passen.¹⁰ En als het tijdperk van postwaarheid getypeerd zou worden door *bullshit*, waarom is *agnostologie*, het produceren van twijfel en onwetendheid, dat juist steunt op het onderscheid waarheid-onwaarheid, dan zo'n booming business?¹¹

⁷ Frankfurt, *Bullshit*, 57-58.

⁸ Sebastian Dieguez, *Total bullshit! Au Coeur de la post-vérité* (Paris: PUF, 2018), 15 ; Simon Truwant, "'Zever, gezever!': Frankfurt's *On Bullshit* als analyse van de 'post-truth-attitude'", *Tijdschrift voor filosofie* 82 (2020): 5-31.

⁹ Myriam Revault D'Allonnes, *La faiblesse du vrai: Ce que la post-vérité fait à notre monde commun* (Paris: Seuil, 2018), 29 (eigen vertaling).

¹⁰ Sheila Jasanoff and Hilton Simmet, "No Funeral Bells: Public Reason in a 'post-truth' Age", *Social Studies of Science* 47 (2017): 751-70 (p. 753).

¹¹ Zie Leah Ceccarelli, "Manufactured Scientific Controversy: Science, Rhetoric, and Public Debate", *Rhetoric & Public Affairs* 14 (2011): 195-228.

Juist zoals de voorgaande cluster van verklaringen, loopt ook deze tweede cluster het risico een foutief exceptionalisme toe te schrijven aan de hedendaagse situatie, alsof we in een historisch volstrekt nieuwe situatie zitten. Er is geen consensus over wanneer deze historische breuk zich zou voltrokken hebben: bij de intrede van Trump? Zijn verkiezing? De leugens rond de massavernietigingswapens in Irak? De Iran-Contra-affaire?¹² Watergate? De tegencultuur van mei 68 waar ‘verbeelding aan de macht’ was? De geschiedenis loopt over van voorbeelden die evengoed als post-waarheid getypeerd kunnen worden. De politiek van Pim Fortuyn, bijvoorbeeld, werd gelijkaardig beschreven als *fact-free politics*.¹³

De twee bovenstaande clusters van analyses worden in de praktijk dikwijls gecombineerd en dat toont zich vooral in de gedeelde voorgestelde oplossingen, die vaak neerkomen op pleidooien voor een betere journalistieke of politieke werkhethiek, een kritischer geest bij de burgers of een louter technologische oplossing via voorgestelde aanpassingen van sociale media. Een typerend voorstel is dat van *fact checking*, waarbij instituten of databases worden opgericht die zouden moeten garanderen dat de feiten op correcte wijze worden verspreid.¹⁴ Los van de psychologische vraagtekens hierbij — verbonden met de eerder vernoemde *confirmation bias* en *desirability bias* — getuigt het ook van een problematisch positivisme en individualisme. Het is positivistisch in de zin dat het er naïef van uitgaat dat er zuiver te isoleren feiten bestaan, die beslissend zouden zijn in politieke debatten en die men bovendien eenduidig zou kunnen toetsen. Het erkent bijvoorbeeld niet dat het bij

¹² Dit is de context waarin de term ‘*post-truth*’ voor het eerst gebruikt wordt, namelijk in 1992 door Steve Tesich. Zie Steve Tesich, “A Government of Lies”, *The Nation* (6 January 1992), 12-14. De term duikt voorafgaand aan 2016 ook in andere contexten op. Zie bijvoorbeeld Ralk Keyes, *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life* (New York: St. Martin’s Press, 2004). Rond die tijd wordt de term ‘*post-truth*’ ook gebruikt om politieke satire te typeren, zoals in *The Daily Show* en *The Colbert Report*. Zie Geoffrey Baym, “The Daily Show: Discursive Integration and the Reinvention of Political Journalism”, *Political Communication* 22 (2005): 259-76; Michael Gettings, “The Fake, the False, and the Fictional: The Daily Show as New Source”, in *The Daily Show and Philosophy*, ed. Jason Holt (Oxford: Blackwell, 2007), 16-27.

¹³ Dick Houtman, Peter Achterberg en Roy Kemmers, “De wedergeboorte van de *fact-free politics*: Pim Fortuyn en de nieuwe tegencultuur (2002-2012)”, *Beleid en Maatschappij* 38 (2012): 179-93.

¹⁴ McIntyre, *Post-Truth*, 157.

politieke debatten vaak niet gaat om pure feiten, maar om feiten ingebed in een groter narratief dat moeilijk te falsifiëren is.

Problematischer is de individualistische insteek, waardoor de nadruk komt te liggen op individuele verantwoordelijkheid. Post-waarheid zou dan een probleem zijn van het luie individu of de opportunistische politicus, zonder dat het bredere plaatje in vraag wordt gesteld. Het getuigt van een conservatisme rond bestaande instituties aangezien we zelden “radicale voorstellen zien zoals het collectiviseren van socialemediawebsites, grenzen stellen aan het digitaal kapitalisme, digitale monopolies doorbreken of minderheidsgroepen in staat stellen om controle te nemen over hun representatie in de online-wereld”.¹⁵

2.3. *Het verlies van institutionele macht en vertrouwen*

De analyse en oplossingen van deze eerste twee clusters hebben dus een epistemologische en individualiserende insteek, die zoals aangetoond verre van onproblematisch is. Interessanter is daarom de derde cluster van analyses, die niet claimt dat we in een situatie zitten waarin we ons niet meer tot de waarheid verhouden, maar dat “we juist midden in een publieke strijd om de Waarheid zitten”.¹⁶ Wat hier op het spel staat is de macht van en het vertrouwen in klassieke instituties, zoals journalistiek en wetenschap of experts in het algemeen.

De volgende vraag is dan wat de oorzaak hiervan is. Een populaire verklaring, die in de media ook vaak herhaald wordt, is dat het de schuld van het postmodernisme is. Postmoderne denkers hebben in hun werk vergaande vormen van relativisme en irrationalisme bepleit, die in tijden van post-waarheid nu ingang hebben gevonden bij het bredere publiek. “[R]echtse ideologen, die het oneens waren met bepaalde wetenschappelijke claims (zoals evolutie), vonden in het postmodernisme de technieken die ze nodig hadden om het idee te ondermijnen dat wetenschappelijke theorieën superieur waren.”¹⁷ Het gevolg is dat

¹⁵ Habgood-Coote, “Stop Talking”, 24.

¹⁶ Jaron Harambam, “De/politisering van de Waarheid”, *Sociologie* 13 (2017): 73-92 (p. 74).

¹⁷ McIntyre, *Post-Truth*, 133.

“postmodernisme de peetvader van post-waarheid is”.¹⁸ In het laatste stuk van dit tweede deel wil ik nog op deze oorzakelijke verklaring ingaan en haar gebreken tonen, om de aanzet te geven tot een andere verklaring voor dit verlies van vertrouwen, die meer van politieke en socio-economische snit is en waartoe in het derde deel een aanzet wordt gegeven.

2.4. *Is het postmodernisme de oorzaak van post-waarheid?*

Het verband tussen post-waarheid en postmodernisme is regelmatig in opiniestukken en interviews naar voren gebracht, bijvoorbeeld door Daniel Dennett.¹⁹ In het Nederlandstalige gebied hebben Mark Elchardus en Maarten Boudry deze boodschap herhaald.²⁰ Het is belangrijk deze hypothese goed te begrijpen, want zowel de voor- als de tegenstanders staan niet lang genoeg bij deze stelling stil. Terwijl het voor voorstanders intuïtief evident lijkt dat postmodernisme de zaak verergerd heeft, lijkt het voor tegenstanders simpelweg absurd te denken dat iemand als Trump boeken van Jacques Derrida of Michel Foucault op zijn nachtkastje zou hebben liggen.

Allereerst moet men afbakenen welke groep van denkers de oorzaak zou zijn. Sommige critici wijzen bijvoorbeeld op de rol van postmoderne auteurs, zoals Derrida, Foucault of Richard Rorty.²¹ Anderen daarentegen leggen de schuld bij wetenschapssociologen, zoals Thomas Kuhn,

¹⁸ McIntyre, *Post-Truth*, 150.

¹⁹ Carole Cadwalladr, “Daniel Dennett: ‘I begrudge every hour I have to spend worrying about politics’”, *The Guardian* (12 February 2017), <https://www.theguardian.com/science/2017/feb/12/daniel-dennett-politics-bacteria-bach-back-dawkins-trump-interview>.

²⁰ Mark Elchardus, “Dit is een waar gebeurd verhaal, niet gekker dan de samenzweringsmythes die bij ons ten tijde van Dutroux circuleerden”, *De Morgen* (17 december 2016), <https://www.demorgen.be/opinie/dit-is-een-waar-gebeurd-verhaal-niet-gekker-dan-de-samenzweringsmythes-die-bij-ons-ten-tijde-van-dutroux-circuleerden-ba517b1f/>; Maarten Boudry, “Hoe linkse denkers een monster baarden”, *De Standaard* (21 maart 2018), https://www.standaard.be/cnt/dmf20180320_03420844.

²¹ Guest Writer, “Blame Jacques Derrida for Donald Trump”, *Mere Orthodoxy Blog* (2016), <https://mereorthodoxy.com/blame-jacques-derrida-for-donald-trump/>; Peter McKnight, “Trump as Postmodernist: Truth No Longer Bound by Facts”, *The Globe and Mail* (28 January 2017), <https://www.theglobeandmail.com/opinion/trump-as-postmodernist-truth-no-longer-bound-by-facts/article33796581/>; Rupert Read, “Richard Rorty and How Postmodernism helped elect Trump”, *The Philosophers’ Magazine* (22 November 2016), <http://www.philosophersmag.com/opinion/147-richard-rorty-and-how-postmodernism-helped-elect-trump>.

David Bloor of Bruno Latour.²² Terwijl aan de eerste groep de claim wordt toegeschreven dat alle perspectieven op de wereld louter interpretaties zijn en aan elkaar worden gelijkgesteld, wordt de tweede groep verweten wetenschap te reduceren tot een sociaal machtsspel op basis van ideologie. De meeste critici zijn niet duidelijk omtrent welke groep ze nu precies de schuld geven en neigen ernaar beide groepen aan elkaar gelijk te stellen.

Ten tweede bestaan er ook twee verschillende claims over wat de effecten van deze auteurs zijn geweest. De *sterke claim* is dat deze post-moderne filosofen of wetenschapssociologen de centrale spelers in het post-waarheidstijdperk rechtstreeks beïnvloed zouden hebben. Hoewel deze claim niet vaak voorkomt, wordt ze wel verdedigd, bijvoorbeeld door Lee McIntyre. Volgens hem is het postmodernisme overgenomen door alt-rightactivisten, zoals Mike Cernovich.²³ De *zwakke claim*, die vaker voorkomt, stelt dat het werk van deze auteurs slechts een reeks barrières heeft vernietigd, waardoor verzet tegen post-waarheid moeilijker is geworden. Een sterk demarcatiecriterium tussen wetenschap en pseudowetenschap verdedigen is bijvoorbeeld onpopulair geworden, terwijl relativistische claims sociaal acceptabel zijn. De vraag is of deze analyse wel houdbaar is. Laten we een casestudie van naderbij bekijken, namelijk die van de wetenschapssociologen.

Naast de verwijten van de critici is er inderdaad ook binnen *science studies* een debat ontstaan over de vraag of hun werk heeft bijgedragen tot het tijdperk van post-waarheid. Volgens Steve Fuller is die link aanwezig en moeten we die zelfs omarmen.²⁴ Daartegenover staan auteurs zoals Sergio Sismondo en Michael Lynch, die stellen dat er geen verband bestaat.²⁵ Op hun beurt zijn zij weer aangevallen door Harry Collins,

²² John Horgan, "Did Thomas Kuhn Help Elect Donald Trump?", *Scientific American Blog* (25 May 2017), <https://blogs.scientificamerican.com/cross-check/did-thomas-kuhn-help-elect-donald-trump/>.

²³ McIntyre, *Post-Truth*, 148-150. Zie ook Robert Pennock, "The Postmodern Sin of Intelligent Design Creationism", *Science and Education* 19 (2010): 757-78.

²⁴ Steve Fuller, "Science Has Always Been a Bit 'Post-Truth'", *The Guardian* (15 December 2016), <https://www.theguardian.com/science/political-science/2016/dec/15/science-has-always-been-a-bit-post-truth>.

²⁵ Sergio Sismondo, "Post-truth?", *Social Studies of Science* 47 (2017): 3-6; Michael Lynch, "STS, Symmetry and Post-Truth", *Social Studies of Science* 47 (2017): 593-99.

die de link opnieuw bevestigt. *Science studies* “nodigt uit tot een scepticisme tegenover experts en andere elites dat nu het politieke debat in de vs en elders domineert” en het heeft een “terrein geopend voor allerlei vormen van politiek, inclusief dat van populisme en extreemrechts”.²⁶

Een artikel waarnaar ook vaak verwezen wordt in debatten rond post-waarheid is een artikel uit 2005 van de socioloog Bruno Latour, waarin hij zich zorgen maakt over opvallende overeenkomsten tussen zijn eigen benadering en die van klimaatsceptici:

Ikzelf heb een periode gespendeerd aan het aantonen van ‘*het gebrek aan wetenschappelijke zekerheid*’, inherent aan de constructie van feiten. Ik evengoed maakte dit tot een “primaire probleem”. Maar ik ambieerde niet echt het publiek te bedotten door de zekerheid van een gesloten argument te verdoezelen — of wel? Ik ben immers beschuldigd van exact die zonde. [...] Deed ik er verkeerd aan om deel te nemen aan de totstandkoming van de discipline bekend als *science studies*? Is het genoeg te zeggen dat we niet echt meenden wat we zeiden? Waarom verbrandt het mijn tong te zeggen dat de opwarming van de aarde een feit is, of je het nu leuk vindt of niet? Waarom kan ik niet simpelweg stellen dat het debat voorgoed gesloten is?²⁷

Door critici wordt dit artikel gelezen als een schuldbekentenis en het bewijs dat de link tussen postmodernisme (waartoe Latour volgens hen gerekend kan worden) en post-waarheid bestaat. Volgens McIntyre bijvoorbeeld “vindt men geen meer eenduidige uitdrukking van spijt in de academische wereld dan dit”.²⁸ Toch is dit mijns inziens een verkeerde lezing van Latours artikel. Het gaat in feite helemaal niet om een bekentenis van een relativist, die plotseling beseft dat zijn argumenten klimaatscepticisme in de hand werken.

Allereerst is de paper de neerslag van een lezing ingebed in een breder project waarmee Latour al vanaf het einde van de jaren 80 bezig was, namelijk wat hij een ‘kritiek van de kritiek’ noemt.²⁹ Breder past dat in zijn ambitie om een vorm van constructivisme te ontwikkelen die niet

²⁶ Harry Collins, Robert Evans, and Martin Weinel, “STS as Science or Politics?”, *Social Studies of Science* 47 (2017): 580-86 (pp. 580-81) (eigen vertaling).

²⁷ Bruno Latour, “Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern”, *Critical Inquiry* 30 (2004): 225-48 (p. 227) (eigen vertaling).

²⁸ McIntyre, *Post-Truth*, 143.

²⁹ Zie Bruno Latour, “A Few Steps Towards the Anthropology of the Iconoclastic Gesture”, *Science in Context* 10 (1998): 63-83. De uiteindelijke neerslag van dit project is Bruno Latour and Peter

neerkomt op een ontkrachting: een feit is niet onwaar omdat het geconstrueerd wordt, integendeel. Een feit verkrijgt pas zijn sterkte door stabilisatiewerk.³⁰

Het zou echter fout zijn te stellen dat Latour radicaal van positie wijzigde, aangezien deze standpunten al in zijn vroege werk aanwezig waren.³¹ Dat blijkt ook uit de rest van het artikel, waarin Latour expliciet stelt: “Ondanks mijn toon probeer ik niet van richting te veranderen, om reactionair te worden, om spijt te krijgen van wat ik heb gedaan, om te zweren dat ik nooit meer constructivist zal zijn.”³² Latour komt bovendien niet meer terug op zijn initiële verwijzing naar klimaatsceptici, die niet meer lijkt te zijn dan een retorisch trucje om zijn punt te maken. Latour voorstellen als een bekeerling is in die zin onjuist, om niet te zeggen nepnieuws.³³

Hoewel het postmodernisme en gerelateerde wetenschapsociologen dus vaak aangeduid worden als oorzaak van het verdwijnen van institutionele macht en vertrouwen, is er geen overtuigend bewijs dat zo'n causaal verband effectief bestaat. Critici claimen zowel dat postmoderne denkers post-waarheid mogelijk hebben gemaakt, alsook dat deze denkers niets anders dan leugens of nonsens verkondigen. Maar hoe kunnen leugens *inhoudelijk* zo'n invloed hebben uitgeoefend, tenzij de gebruikers ervan al handelaars in leugens waren? Postmodernisten kunnen niet én tegelijkertijd fout zijn én de oorzaak zijn waarom politici zoals Trump hun werk gebruiken om *bullshit* te verspreiden, behalve als deze politici al handelaars in *bullshit* waren. Ofwel moet men geloven dat postmoderne auteurs altijd al gelijk hebben (en ze mensen zoals Trump

Weibel, eds., *Iconoclasm: Beyond the Image Wars in Science, Religion and Art* (Cambridge, MA: MIT Press, 2002).

³⁰ Zie Bruno Latour, “The Promises of Constructivism”, in *Chasing Technoscience: Matrix for Materiality*, ed. Don Ihde and Evan Selinger (Bloomington: Indiana Univ. Press, 2003), 27-46. Ook hier geeft Latour aan dat bepaalde feiten niet in twijfel getrokken mogen worden in de vorm van valse controverses.

³¹ Bruno Latour, *Nous n'avons jamais été modernes: Essai d'anthropologie symétrique* (Paris: La Découverte, 1991). Deze ‘kritiek op kritiek’ is deels geïnspireerd door Michel Serres, zie Bruno Latour, “The Enlightenment without the Critique: A Word on Michel Serres’ Philosophy”, *Royal Institute of Philosophy Lecture Series* 21 (1987): 83-97.

³² Latour, “Why Has Critique”, 231.

³³ Zoals ook het recente stuk in *The New York Times* nog beweert: Ava Kofman, “Bruno Latour, the Post-Truth Philosopher, Mounts a Defense of Science”, *The New York Times* (25 October 2018), <https://www.nytimes.com/2018/10/25/magazine/bruno-latour-post-truth-philosopher-science.html>.

het inzicht gegeven hebben dat alle waarheden relatief zijn) ofwel dat post-waarheid een andere oorsprong heeft en hoogstens het werk van postmoderne denkers gebruikt (of misbruikt).

De zwakke claim kan hier deels op antwoorden, namelijk door te stellen dat het effect van postmoderne denkers niet zozeer te merken was bij verkondigers van post-waarheid, maar bij de verdedigers van de wetenschap. Het postmodernisme heeft de verdediging verzwakt, waardoor post-waarheid welig kon groeien. Een repliek op deze beschuldiging is dat men hier correlatie en causaliteit met elkaar verwart. Het postmodernisme is niet de oorzaak van post-waarheid, maar hoogstens een apart effect van of reflectie op iets wat ervan losstaat, een derde factor, namelijk dat feiten nooit de kracht hebben gehad om (politieke) debatten te beslechten op de manier waarop de critici dat wensten. De waarheid is altijd al zwak geweest. De boodschap van postmoderne denkers verschijnt dan in een ander perspectief, namelijk niet als oorzaak, maar als een waarschuwing dat waarheid en feiten altijd al op deze manier misbruikt konden worden; een waarschuwing die, vanuit hun perspectief, genegeerd is geweest waardoor een adequate verdediging tegen *bullshit* en andere leugens in de politiek nooit uitgewerkt is.³⁴

Zo worden de rollen omgedraaid en kan de schuld zelfs in het andere kamp worden gelegd. Stel bijvoorbeeld dat wetenschapsceptici zich zouden beroepen op de feministische kritiek van auteurs zoals Sandra Harding (die stelt dat wetenschappelijk onderzoek te vaak enkel met mannelijke testsubjecten werkt, waardoor de resultaten gekleurd zijn³⁵) om twijfels te zaaien over de adequaatheid van bepaald wetenschappelijk onderzoek. Het zou vreemd zijn dan de feministen te verwijten om het statuut van wetenschap te ondergraven. Naar analogie is het verkeerd om postmodernisten te verwijten waarheid te ondergraven, terwijl ze hoogstens wilden aantonen (en waarschuwen) dat waarheid nooit zo sterk geweest is.

³⁴ Harambam, "De/politiseren", 85-86; Noortje Marres, "The Responsibilities and Obligations of STS in a Moment of Post-Truth Demagoguery", *Engaging Science, Technology, and Society* 4 (2018): 444-52.

³⁵ Sandra Harding, *The Science Question in Feminism* (Milton Keynes: Open Univ. Press, 1986).

Bovendien leidt het ook af van andere, interessantere verklaringspistes voor dit wijzigend institutioneel vertrouwen. Terwijl het vraagstuk van institutioneel vertrouwen en macht op het eerste gezicht een politiek en socio-economisch vraagstuk lijkt, trekt de discussie rond het post-modernisme de hele zaak weer richting zuiver epistemologische en individualistische discussies: het zou gaan om slechte manieren van redeneren en de taak is dan weer het individu kritisch te leren nadenken.

3. DE STRIJD OM DE POORTWACHTERS

Politieke en socio-economische verschuivingen komen af en toe wel ter sprake in de literatuur, vaak in een bespreking van de rol van sociale media. Noortje Marres, bijvoorbeeld, stelt dat “men kan stellen dat sociale media zo ontworpen zijn dat ze een waarheidsloze publieke sfeer mogelijk maken”.³⁶ Hierbij bestaat het gevaar dan wel weer snel te vervallen in een technologisch of socio-economisch determinisme, dat de oorzaak louter bij de technologie of economie legt. Eerder gaat het om een interactie tussen technologische, politieke en socio-economische factoren.

Zo'n complexer beeld is aanwezig in wat men traditioneel *media studies* noemt, die precies op de interactie tussen communicatietechnologieën en cultuur focust. Het beroemdste voorbeeld is wellicht Marshal McLuhan, die er al in de jaren 60 op wijst hoe menselijke cultuur en subjectiviteit gevormd worden door en vorm geven aan communicatietechnologieën, zoals de drukpers.³⁷ Vooral bekend is zijn slogan “*The medium is the message*”, waarmee hij onder meer doelde op hoe het medium (en niet zozeer de inhoud) van een boodschap een bepalende rol speelt: een maatschappij waarin informatie wordt verspreid via gesproken woord, geschreven boek, televisie, ... zal er steeds anders uitzien.³⁸ Gelijkaardige claims zijn later uitgewerkt door auteurs zoals

³⁶ Marres, “Responsibilities”, 435 (eigen vertaling).

³⁷ Marshal McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* (London: Routledge & Kegan, 1962).

³⁸ Marshal McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man* (New York: Signet, 1964).

Elizabeth Eisenstein (nogmaals over de drukpers) en Friedrich Kittler (over o.m. de rol van fotografie).³⁹ In recentere literatuur is uiteraard ook gefocust op het belang van digitale media. Mark Hansen verdedigt bijvoorbeeld de claim dat de popularisering van computers en vooral het zogenaamde Web 2.0 (waarin internetgebruikers zelf kiezen welke inhoud op internet verschijnt) de culturele logica van klassieke media-vormen heeft veranderd, onder meer doordat niet enkel inhoud en vorm worden gemedieerd, maar ook de ‘connectiviteit’: met wie en in welke zin we in contact staan.⁴⁰

De focus is hier echter niet op media op zich, maar op de interactie tussen vormen van media en wat ik hier poortwachters van de waarheid wil noemen, die instanties die de toegang tot kennis en informatie beheeren. Mijn claim is dat de problematiek rond post-waarheid vooral verhelderd kan worden door te kijken naar hoe nieuwe configuraties van media, technologie en economische en politieke spelers de posities van traditionele poortwachters hebben verschoven en nieuwe poortwachters centraal hebben gesteld.

3.1. *De belofte van het internet*

Om dat goed te begrijpen is een bredere blik op de plaats van internet en sociale media in onze maatschappij nodig.⁴¹ De eerste jaren van het internet werden bijvoorbeeld vergezeld door een grenzeloos optimisme. Iedereen zou toegang krijgen tot de gewenste kennis en de informatie. Er zouden geen politieke of financiële beperkingen meer zijn en iedereen

³⁹ Elizabeth Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979); Friedrich Kittler, *Grammophon, Film, Typewriter* (Berlin: Brinkmann & Bose, 1986).

⁴⁰ Mark Hansen, *New Philosophy for New Media* (Cambridge, MA: MIT Press, 2004).

⁴¹ Wat in feite nodig is, is een bredere geschiedenis van de poortwachters. De hypothese is dat gelijkaardige spanningen terug te vinden zijn bij elke overgang naar nieuwe poortwachters van de waarheid. In 1898, in de vroege dagen van de massamedia, klaagde J.B. Montgomery-McGovern over hoe de Verenigde Staten geteisterd werden door *fake journalism*. Vaak ging het zelfs zover dat een *stand-for* werd ingehuurd, een voorstaand lid van de gemeenschap die het verzonnen verhaal bevestigde tegenover alle journalisten die het kwamen controleren. Zie Gelfert, “Fake News”, 90-91. Tegelijk is de claim niet een van technologisch determinisme, aangezien de manier waarop aan deze spanning vorm gegeven wordt niet vastligt, maar afhankelijk is van sociale, culturele en politieke factoren.

kon actief bijdragen aan deze informatie-opbouw. Dat was en is bijvoorbeeld de kernideologie van een project zoals *Wikipedia*.

Filosofisch is dit recentelijk nog uitgedrukt door Michel Serres in zijn boek *De wereld onder de duim*.⁴² Hierin bejubelt hij deze nieuwe generatie die geen leraren of deskundigen meer behoeft. De klassieke kennisoverdracht is niet meer nodig omdat

iedereen er al over beschikt, over de kennis die op het podium wordt uitgedragen. Volledig. Al naar behoefte. Binnen handbereik. Toegankelijk via het web, Wikipedia, een mobieltje, welke portal dan ook. Toegelicht, gedocumenteerd, geïllustreerd en met niet meer fouten dan in de beste encyclopedieën. Niemand heeft meer behoefte aan de spreekbuizen van weleer, behalve wanneer een oorspronkelijke denker, waarvan er maar weinig zijn, met iets nieuws komt. Het tijdperk van de kennis is voorbij.⁴³

Het ging dus om een optimisme dat vertrok van het idee dat het individu de volledige controle kreeg over kennis en informatie. Het internet impliceerde een bevrijdingsverhaal dat klassieke poortwachters, zoals de journalistiek en de universiteit, overbodig maakte: informatie zou niet meer gemedieerd moeten worden, maar vrij en direct toegankelijk zijn voor iedereen.⁴⁴

Dit optimisme sloeg al snel om in een vorm van pessimisme, volgens twee paradigma's. Het eerste paradigma stelt dat het wegvallen van de poortwachters tot nieuwe problemen en chaos leidt. Denk aan de zorgen rond de verspreiding van pseudowetenschappelijke kennis, de dood van de journalistiek, zogenaamde *information overload*, clickbaits, filterbubbels of *echochambers*.⁴⁵ In plaats van een volledige controle over de informatie, gaat het om een overdonderende overvloed waarin individuen zich verliezen.

⁴² Michel Serres, *De wereld onder de duim: Lofzang op de internetgeneratie* (Amsterdam: Boom, 2014).

⁴³ Serres, *De wereld onder de duim*, 47-48.

⁴⁴ Zie Andrew Shapiro and Richard Leone, *The Control Revolution: How the Internet is Putting Individuals in Charge and Changing the World We Know* (New York: Perseus Books, 1999); David Weinberger, *Everything Is Miscellaneous: The Power of the New Digital Disorder* (New York: Times Books, 2007).

⁴⁵ Zie David Shenk, *Data Smog: Surviving the Information Glut* (San Francisco: Harper, 1998); Kathleen Jamieson and Joseph Cappella, *Echo Chamber: Rush Limbaugh and the Conservative Media Establishment* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2008); Bill Kovach and Tom Rosenstiel, *Blur: How to Know What's True in the Age of Information Overload* (New York: Bloomsbury, 2010); Eli Pariser, *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding From You* (London: Penguin, 2011).

In feite zijn dit optimisme en pessimisme niet meer dan spiegelbeelden van elkaar en vallen ze ten prooi aan dezelfde eenzijdigheid: ze hebben enkel oog voor wat verdwijnt. Voor de optimist betekent dit bevrijding, voor de pessimist chaos. Ze spreken echter niet over wat ervoor in de plaats komt. Dat is pas recenter opgemerkt door een aantal commentatoren en maakt de kern uit van het tweede paradigma: het gaat niet om een wegvallen, maar om een transformatie van de poortwachters in nieuwe gedaantes.

De journalist Franklin Foer bijvoorbeeld waarschuwt in *Ontzielde wereld* voor hoe bigtechbedrijven zoals Facebook, Google en Amazon de nieuwe poortwachters van de kennis worden: Facebook bepaalt welke nieuwsberichten je krijgt, Google stuurt je zoekopdrachten en Amazon kiest welke boeken interessant voor je zijn.⁴⁶ Foer vertrekt dus van het bovenstaande pessimisme, maar gaat een stap verder. Het internet resulteert in een informationele wanorde, die echter opnieuw geordend moet worden. Dat gebeurt ook effectief, maar we zijn vergeten te vragen door wie en met welke motieven. Dat is precies waar deze nieuwe bigtechbedrijven zich mee bezighouden, vaak met de bedoeling onze data verder te verkopen of zelfs ons gedrag te beïnvloeden.⁴⁷

Mijn stelling is dat deze ontwikkelingen, en met name het tweede paradigma, inzicht bieden in wat de feitelijke inzet is in het tijdperk van post-waarheid. Wat bij begrippen als post-waarheid en nepnieuws op het spel staat, is niet het wegvallen van het belang van feiten in de politieke discussies, maar een problematisering van de vraag wie bepaalt wat de feiten zijn. Waarover het gaat is wie de poortwachters van de feiten zijn en hoe zij onze toegang tot de kennis zullen mediëren.

3.2. *Complottheorieën en biohackers*

Twee voorbeelden kunnen illustreren hoe het bij discussies rond het statuut van feiten en wetenschap vaak niet over epistemologische

⁴⁶ Franklin Foer, *Ontzielde wereld: De existentiële dreiging van Big Tech* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2017).

⁴⁷ Zie Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the new Frontier of Power* (New York: PublicAffairs, 2019).

discussies per se, maar om de vraag naar poortwachters gaat. Het eerste voorbeeld is dat van complottheorieën, die vaak verbonden worden met post-waarheid.⁴⁸ Toch is het te kort door de bocht te stellen dat complotdenkers niet zouden geven om feiten en waarheid. Uit etnografisch onderzoek blijkt juist dat ze zichzelf zien als de belichaming van waarheid en kritisch denken. Wat ze wantrouwen, is niet de wetenschappelijke ingesteldheid, maar de wetenschappelijke instituten.⁴⁹ Zo is bijvoorbeeld het vertrouwen in wetenschap bij de bevolking de laatste decennia niet afgenomen, hoogstens het vertrouwen in wetenschappelijke instituten.⁵⁰ Men wantrouwt wetenschappelijke kennis niet, enkel de poortwachters ervan. Zolang wetenschappelijke instituten hun statuut als poortwachter weten te behouden, blijven fenomenen zoals complotdenken marginale fenomenen. Het verhaal verandert pas als dit poortwachterschap op de helling staat.

Een ander duidelijk voorbeeld hiervan is *Do-It-Yourself Biology* of *biohacking*, dat nogmaals toont dat het niet om een ontkenning van waarheid en wetenschap gaat.⁵¹ *Biohackers* proberen experimentele biologie te beoefenen buiten klassieke instituties zoals universiteiten. Ze spelen met biologie in garages en keukens en recenter in zogenaamde *community labs*. Geïnspireerd door de ideologie van computerhackers, willen biohackers dat biologie niet langer “het bezit is van een priesterschap met witte labojassen: het [is] iets dat iedereen kan doen”.⁵² Ze dromen van een “wetenschap zonder wetenschappers”, zoals Jason Bobe, een van de grondleggers van *diybio.org*, het noemt. Volgens Bobe maken we een renaissance in de wetenschap mee, die “buiten de ‘standaardwetenschap’

⁴⁸ Zie bijvoorbeeld McIntyre, *Post-Truth*; Dieguez, *Total Bullshit!*. Zie ook Massimiliano Simons, “Naar een emancipatie van de complottheorie”, *Tijdschrift voor filosofie* 79 (2017): 473-97.

⁴⁹ Jaron Harambam and Stef Aupers, “Contesting Epistemic Authority: Conspiracy Theories on the Boundaries of Science”, *Public Understanding of Science* 24 (2015): 466-80.

⁵⁰ Zie Gordon Gauchat, “Politicization of Science in the Public Sphere: A Study of Public Trust in the United States, 1974 to 2010”, *American Sociological Review* 77 (2012): 167-87; Peter Achterberg, Willem De Koster, and Jeroen Van Der Waal, “A Science Confidence Gap: Education, Trust in Scientific Methods, and Trust in Scientific Institutions in the United States, 2014”, *Public Understanding of Science* 26 (2017): 704-20.

⁵¹ Zie Marcus Wohlsen, *Biopunk: Solving Biotech’s Biggest Problems in Kitchens and Garages* (New York: Current, 2012); Alessandro Delfanti, *Biohackers: The Politics of Open Science* (London: Pluto-Pers, 2013).

⁵² Mike Loukides, “Welcome to BioCoder”, *BioCoder* (Fall 2013): 5-6 (p. 5) (eigen vertaling).

zal plaatsvinden, ver weg van de universiteiten die nu dominant zijn, en gefinancierd uit de zakken van enthousiastelingen zonder PhDs”.⁵³ In hun communicatie vind je een sterk anti-institutioneel discours, dat zich niet keert tegen wetenschap als zodanig, maar tegen de huidige poortwachters en hun instituties: universiteiten, tijdschriften en peerreview.

Kritiek op wetenschap en de rol van feiten gaat dus niet noodzakelijk gepaard met een afkeer van wetenschap en feiten. Nogmaals, een focus op epistemologie is misleidend. De reden waarom deze kritiek mogelijk is, is deels een toenemend cultureel scepticisme tegenover instituten in de laatste decennia. Maar crucialer is de vraag hoe bepaalde technologische ontwikkelingen en economische belangen deze ondergraving van de poortwachters en bijhorende instituten mede mogelijk maakten en wat ze er vervolgens mee gedaan hebben. Deze ontwikkelingen brengen reële gevaren met zich mee, die de rol van feiten inderdaad in vraag stellen, maar op andere manieren dan klassieke analyses van post-waarheid suggereren.

3.3. *Nieuwe poortwachters, nieuwe feiten*

Een eerste manier waarop de poortwachters worden ondergraven, wordt besproken door Noortje Marres. Ze wijst erop dat hedendaagse technologische ontwikkelingen empirische feiten problematiseren, maar op een andere manier dan bovenstaande analyses van post-waarheid doen uitschijnen. Voor haar is een typerend voorbeeld het schandaal van Dieselgate in 2015, het bedrog van Volkswagen rond het verbrandingsgedrag van zijn dieselmotoren. Wat dit schandaal aantoonde, is dat actoren vandaag de dag in staat zijn om empirische feiten te bestrijden en fabriceren op een veel doordringendere manier dan het verkondigen van een leugen of *bullshit*. Eerder noopt het tot een verdere analyse van de nieuwe technologische infrastructuur om leugens te fabriceren en te laten ondersteunen door gefabriceerde of misleidende data, die ontoegankelijk zijn voor grote delen van het publiek.⁵⁴

⁵³ Jason Bobe, “Science without Scientists”, *DIYbio Blogs* (22 August 2008), <https://diybio.org/2008/08/22/science-without-scientists/> (eigen vertaling).

⁵⁴ Marres, “Responsibilities”, 429-30.

Wat we dus zien gebeuren is niet zozeer een totale afbreuk van de autoriteit van feiten, “maar een veel specifiekere ontmanteling van publieke feiten, van het internet als een ruimte waarin kennis publiekelijk gepraktiseerd kan worden, onder experten *én* burgers”.⁵⁵ Het gaat niet om een afbreuk van het onderscheid tussen opinie en feit, maar om een transformatie van dit onderscheid, namelijk naar een nieuwe machtsongelijkheid tussen de onwetende gebruiker en de alwetende datawetenschappers (of algoritmes). Wat hier cruciaal is en op het spel staat, is niet waarheid per se, maar het *publieke* karakter van feiten.⁵⁶

Ten tweede gaat het om een specifiek soort feiten dat in vraag wordt gesteld. Om dat te vatten, stelt Myrian Revault D’Allonnes een onderscheid tussen twee soorten waarheden voor, geïnspireerd door Hannah Arendt.⁵⁷ Arendt maakt een onderscheid tussen substantiële waarheden en feitelijke waarheden. Terwijl de eerste groep verwijst naar de waarheden van de filosoof en de wetenschapper, gaat de tweede groep over waarheden uit de leefwereld. Het gaat om zaken die iedereen kan zien: het feit dat het regent, het feit dat er veel volk is, enzovoort. Deze waarheden steunen op de sociale context. Wetenschappelijke waarheden, zoals de klimaatverandering, zijn daarentegen moeilijker waar te nemen en steunen op argument en bewijs.

Wat volgens Revault D’Allonnes bij post-waarheid nieuw zou zijn, is dat feitelijke waarheden het centrale object van ontkenning zijn geworden en niet enkel wetenschappelijke waarheden. Trump beweert dat de zon begon te schijnen tijdens zijn toespraak, terwijl het regende. Trump beweerde dat de opkomst voor zijn inauguratie groter dan ooit was, terwijl de getuigen en foto’s iets anders tonen. Het effect hiervan is, volgens Arendt, substantiëler dan de ontkenning van wetenschappelijke theorieën. Feitelijke waarheden zijn immers de bouwstenen van onze

⁵⁵ Marres, “Responsabilities”, 437.

⁵⁶ Zie Helga Nowotny, “The Changing Nature of Public Science”, in *The Public Nature of Science under Assault: Politics, Markets, Science and the Law*, ed. Helga Nowotny, Dominique Pestre, Eberhard Schmidt-Aßmann, Helmuth Schulze-Fielitz and Hans-Heinrich Trute (Berlin: Springer, 2005), 1-27.

⁵⁷ Revault D’Allonnes, *La faiblesse*, 76-77. Zie Hannah Arendt, “Truth and Politics”, in *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought* (Harmondsworth: Penguin Books, 1993), 227-64.

“gemeenschappelijke en feitelijke realiteit zelf, en dit is inderdaad een politiek probleem van de eerste orde”.⁵⁸ Of anders gesteld:

Feitelijke waarheid [...] is altijd gerelateerd aan andere personen: het gaat om gebeurtenissen en omstandigheden waarin velen zijn betrokken; ze komt tot stand door getuigen en is afhankelijk van getuigenis; ze bestaat enkel in zoverre ze uitgesproken wordt, zelfs als ze in het privédoemien plaatsvindt. Ze is politiek van nature.⁵⁹

Het in vraag stellen van zulke feitelikheden tast het sociale weefsel op een andere manier aan dan de ontkenning van wetenschappelijke waarheden, aangezien feitelijke waarheden precies de bouwstenen zijn waarmee een politiek debat überhaupt gevoerd kan worden. In die zin staat er iets anders en substantiëlers op het spel.

Dat zulke feitelijke waarheden in twijfel getrokken worden, is tegelijkertijd niet zo nieuw, aangezien Arendt hetzelfde beweert in dit essay uit de jaren 60. Ze wijst op de rol van massamedia en propaganda na de Tweede Wereldoorlog. Nieuwer is deels de schaal waarop dat gebeurt, maar vooral ook dat de klassieke instituties die dit soort onwaarheden dienen te verwerpen, zoals de journalistiek of de universiteit, niet meer de kracht en autoriteit lijken te hebben om waarheid te spreken. De waarheid is zwak geworden, aldus Revault D’Allonnes. Wat dus ook geanalyseerd moet worden, zijn de maatschappelijke verschuivingen die de klassieke instituties deze kracht hebben ontzegd en welke de plaatsvervangende poortwachters zijn. In die zin is het post-waarheidstijdperk een politiek, sociaal en institutioneel probleem, geen epistemologisch probleem.

Een belangrijke derde factor hierbij is dat bij deze transformatie van de poortwachters ook nieuwe economische en politieke spelers en strategieën meespelen. De contouren van de toekomstige poortwachters zijn nog onduidelijk en staan nog niet vast. Een aantal actoren maken hier vlijtig gebruik van. Allereerst zijn er de poortwachters in spe, zoals Facebook en Google, die vlijtig hun geld verdienen in deze schemerzone. Een verhelderende analyse daarvan is terug te vinden in Shoshana

⁵⁸ Arendt, “Truth and Politics”, 237 (eigen vertaling).

⁵⁹ Arendt, “Truth and Politics”, 238.

Zuboffs recente boek *The Age of Surveillance Capitalism*. Daarin analyseert Zuboff hoe voor deze bedrijven de individuele gebruikers niet langer de klanten zijn, en er dus geen verhouding van wederkerigheid meer is, maar gebruikers de ruwe materie zijn waaruit het product wordt gevormd: voorspellingen op basis van reeds vergaarde data, die ze dan kunnen verkopen in de vorm van gerichte advertenties voor bedrijven. Andere bedrijven zijn dus de klant, niet de gebruikers.

Een centraal kenmerk daarbij is wat Zuboff ‘radicale onverschilligheid’ (*radical indifference*) noemt: het maakt niet uit welke informatie aan ons verschijnt op Facebook of Youtube, zolang we er maar op blijven klikken en ermee interageren (opdat er weer meer datapunten en dus uiteindelijk advertenties verkocht kunnen worden). Dat staat voor Zuboff radicaal tegenover de taak van de traditionele journalistiek:

De taak van de journalist is om nieuws en analyse te produceren die een onderscheid maken tussen waarheid en leugen. Deze ontkenning van [hun] gelijkwaardigheid maakt de *raison d'être* van de journalistiek uit, alsook haar organische wederkerigheden met haar lezers. Binnen *surveillance capitalism*, echter, worden deze wederkerigheden gewist.⁶⁰

De beweegredenen om nieuws op deze manier te verspreiden, staan niet enkel in schril contrast met het ideaal van een ‘objectieve journalistiek’, een ideaal dat historisch maar voor een beperkte periode toonaangevend was, maar evengoed ook met partijdige journalistiek. Ook de verspreider van socialistische of fascistische propaganda doet dat niet op deze onverschillige wijze, maar steeds in functie van een vermeende ‘ware’ ideologie. Onder *surveillance capitalism* daarentegen maakt de inhoud niet meer veel uit, maar draait het om *clickbaits*.

Terwijl dit allereerst vooral economisch werd ontwikkeld, met als doel mensen bepaalde producten te doen kopen, werd al snel ook de politieke meerwaarde ontdekt: voorspellingen konden ook aan politieke partijen verkocht worden. Het paradigmatische voorbeeld hiervan is *Cambridge Analytica*, die een cruciale rol speelde in de brexit en de Amerikaanse verkiezing van Donald Trump. Ook hier toonden de

⁶⁰ Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism*, 474 (eigen vertaling).

nieuwe poortwachters een radicale onverschilligheid ten opzichte van de inhoud van de boodschappen; het enige doel was het in kaart brengen van en aanzetten tot bepaald politiek gedrag.

In die zin ontstaat er dus een nieuwe alliantie tussen deze poortwachters en actoren die bepaalde feiten, zoals klimaatverandering, liever betwijfeld en ontkracht zien. Zij zien precies in deze transitie van poortwachters een kans om verder twijfel te zaaien.⁶¹ Het beste boek om post-waarheid te begrijpen is dan misschien niet Frankfurts *On Bullshit*, maar eerder *Merchants of Doubt* van Naomi Oreskes en Erik Conway. In dit boek beargumenteren de auteurs hoe een reeks actoren in de tabaksindustrie een halve eeuw geleden strategieën ontwikkelden om systematisch twijfels te zaaien over de consensus dat tabak kanker veroorzaakt. Volgens de auteurs zijn dezelfde strategieën, en regelmatig zelfs dezelfde personen, ingeschakeld om vervolgens twijfels te zaaien over andere thema's, "inclusief asbest, passief roken, zure regen en het gat in de ozonlaag".⁶² De nieuwste gedaante van deze twijfelhandel is klimaatverandering. Mochten de boegbeelden van het post-waarheidstijdperk hun mosterd ergens halen, dan is het in dit soort strategieën, eerder dan in het postmodernisme. Post-waarheid begrijpen vraagt dus om een aandacht voor de huidige poortwachters en hun achterliggende motieven en drijfveren. Post-waarheid analyseren als een epistemologische crisis dreigt ons daarentegen blind te maken voor deze socio-economische en politieke dimensie.

4. CONCLUSIE

De centrale claim in dit artikel is dat vele zorgen die opkomen bij noties zoals post-waarheid slechts symptomen zijn van wat er feitelijk op het spel staat. Post-waarheid gaat niet om fundamentele verschuivingen in de grond en evaluatie van politieke claims, bijvoorbeeld dat politiek

⁶¹ Ari Rabin-Havt, *Lies Incorporated: The World of Post-Truth Politics* (New York: Anchor Books, 2016).

⁶² Naomi Oreskes and Erik Conway, *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* (London: Bloomsbury, 2010), 6 (eigen vertaling).

verwordt tot onderbuikgevoel en *bullshit*. Deze zorgen rond post-waarheid betreffen slechts de oppervlakte van een onderliggende sociale verschuiving, die niet historisch uniek is in haar soort, maar wel in haar instantiatie. Wat op het spel staat is een transformatie van de poortwachters van de waarheid.

In zekere zin is het advies dus de kat uit de boom kijken, tenminste mocht post-waarheid in de enge zin een louter epistemologisch probleem zijn. Nieuwe poortwachters zullen zich immers stabiliseren en duidelijke omkaderingen van wat waarheid en leugen is bepalen. Vergelijkbare zorgen over hoe met feiten en kennis om te gaan, vergezelden de introductie van de gedrukte pers, de radio en de televisie. De echte zorg echter, waardoor meer dan kattenkijken gewenst is, speelt zich af op politiek en socio-economisch niveau: de nieuwe manier waarop waarheid en leugen worden begrepen, zou wel eens anders kunnen zijn dan we politiek wensen. Economische en politieke actoren, gaande van Facebook tot de olie-industrie, zijn deze ontwikkelingen al fundamenteel naar hun hand aan het zetten. Het wordt tijd dat het publieke debat volgt, in plaats van te blijven steken in epistemologische discussies.

De oude thema's zijn daardoor niet per se overbodig, maar moeten herkaderd worden. De analyse van complottheorieën moet bijvoorbeeld voorbij een epistemologische of psychologische analyse gaan en samenzweringstheorieën beschouwen als pionnen in een spel van politieke propaganda.⁶³ Ook een kritiek op postmoderne en relativistische academici blijft mogelijk, maar dan gefocust op hoe ze worden ingeschakeld in de economische en politieke programma's van deze bedrijven in plaats van op hun vermeende epistemologische gebreken. Een socioloog als Peter Berger, coauteur van het boek dat de term 'sociale constructie' lanceerde, had bijvoorbeeld duidelijke banden met de tabaksindustrie en schreef bijdragen die een valse controverserend tabak in stand hielden.⁶⁴

⁶³ Zie voor een recent voorbeeld Quassim Cassam, *Conspiracy Theories* (Londen: Polity Press, 2019).

⁶⁴ Peter Berger and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (Garden City: Doubleday, 1966). Zie voor een bredere discussie Stanton Glantz, Anne Landman and Daniel Cortese, "Tobacco Industry Sociological Programs to Influence Public Beliefs About Smoking", *Social Science and Medicine* 66 (2008): 970-81.

Auteurs als Berger dienen dus zeker bekritiseerd te worden, maar er schuilt een risico in een exclusieve fixatie op de inhoud van hun werk. Het leidt immers de aandacht af van het werkelijke probleem: de belangengroepen die de zwaktes van de oude poortwachters uitbuiten en hun eigen poortwachters aan het opbouwen zijn. Terwijl wij ons zorgen maken of we de waarheid voorbij zijn, installeren zij de nieuwe poortwachters van de waarheid.

SLEUTELWOORDEN: post-waarheid, nepnieuws, poortwachters, postmodernisme, Bruno Latour.

KEYWORDS: post-truth, fake news, gatekeepers, postmodernism, Bruno Latour.

SUMMARY: *The New Gatekeepers of Truth*

The central claim of this article is that post-truth requires a political and socio-economical perspective, rather than a moral or epistemological one. The article consists of two parts. The first part offers a critical examination of the dominant analyses of post-truth in terms of shifting standards of the origin and the evaluation of facts. Moreover, the claim that postmodernism is the cause of post-truth is examined and refuted. In the second part an alternative perspective is developed, centring around the notion of gatekeepers. Rather than linking post-truth to bullshit and postmodernism, it should be understood as a symptom of a contemporary shift in the gatekeepers of truth and knowledge. Knowledge and truth are always mediated in society through the hands of gatekeeping institutions such as journalism or science. Post-truth is a symptom of a broader transformation of the gatekeeping institutions of our current society. It therefore requires a political philosophy of these institutional shifts and the new risks they involve.